

HET GILDERAAM VAN 1770 IN HET KOOR VAN DE MARTINIKERK

Redmer Alma

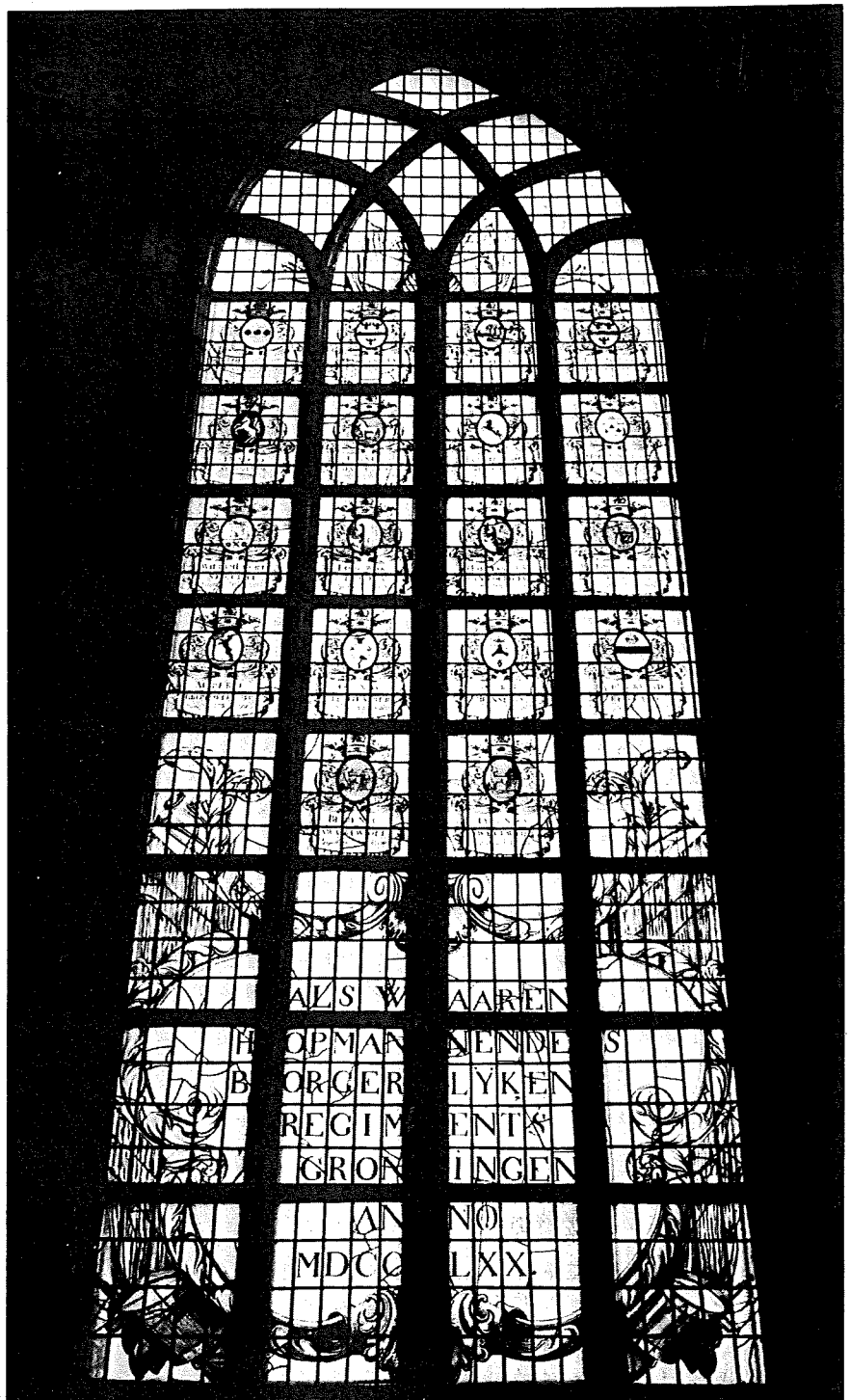
Wie in de kooromgang van de Groninger Martinikerk de blik naar het oosten richt, wordt getroffen door vijf grote ramen met in totaal 68 wapenschilden die een kleurige aubade brengen aan het roemrijk voorgeslacht. Vier ramen zijn in 1923 vervaardigd en vertonen 41 wapens van aanzienlijke families die de stad Groningen in de voorgaande eeuwen in hoge en eerbiedwaardige functies hebben gediend. In het meest linkse van de vier zijn bovendien enige oudere gebrandschilderde fragmenten opgenomen om ze voor de glasbak te behoeden. Op deze vier ramen hopen we in een latere publicatie terug te komen.

Voor dit artikel wendten we ons tot het raam dat rechts van het viertal geplaatst is. "Als waaren hopmannen des borgerlijken regiments Groningen anno MDCCLXX" geeft de cartouche als datering. Erboven staan achttien namen en wapens van de hopmannen die voor de vervaardiging van het raam in 1770 in hun buidel hebben getast en daarvoor met naam en eigen familiewapen vereeuwigd zijn. Sommigen van hen beschikten voordien al over een wapen, anderen zullen zich voor de gelegenheid een voorvaderlijk wapen hebben aangemeten waarin zij hun beroep of achternaam tot uiting lieten brengen.

HET BORGERREGIMENT OF SCHUTTERS Gilde

In het verleden behoorde het tot de plicht van alle Groninger burgers om in tijden van nood de stad metterdaad te verdedigen. Het borgerregiment of schuttersgilde bestond uit een gedeelte van de burgerij, dat zich speciaal ten bate van de stadsverdediging met oefening in de krijgskunst bezighield en daartoe in een gilde was verenigd. Bij het beleg van de stad in 1672 speelden de schutters een heldhaftige rol, maar dit was één van de weinige keren dat het regiment daadwerkelijk de defensie van de stad ter hand nam.

Tot de opheffing aan het begin van deze eeuw was het regiment verdeeld in achttien vendels, elk onder leiding

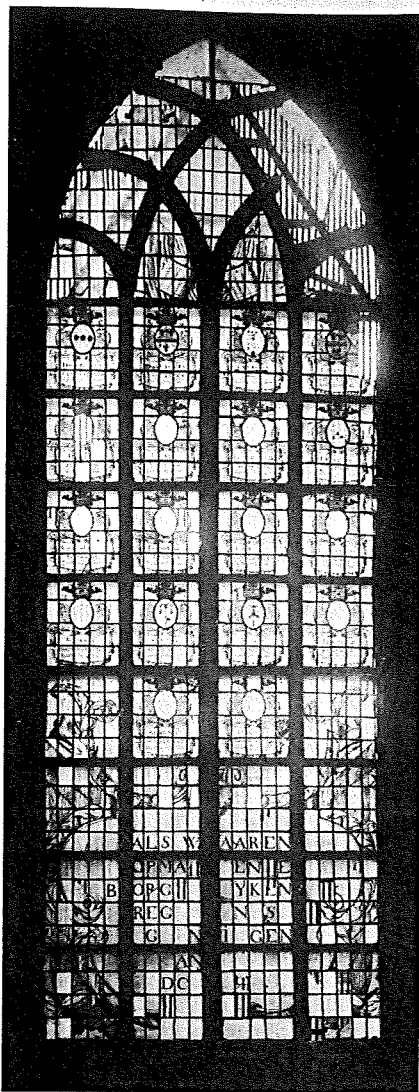
1. Het gilderaam voor de hopmannen, sinds 1770 in het koor van de Groninger Martinikerk.

van een hopman of kapitein, die door een luitenant en een vaandrig werd bijgestaan. Met het oefenen van de troepen hielden de hopmannen zich weinig bezig; daarvoor hadden zij drilmeesters. Wel werden zij aangewend voor zaken van openbaar nut. Zo hielden zij het toezicht op maten en gewichten, waren keurmeesters van vis en vlees en hielden zij in opdracht van de stadsregering collectes en inden zij bepaalde belastingen¹. De officieren van het borgerregiment waren aanzienlijke burgers die meestal niet tot de sociale toplaag van de stedelijke bevolking behoorden, maar wel over meer dan gemiddeld kapitaal en aanzien onder hun medeburgers beschikten. Bij overlijden van een officier vulde doorgaans een schutter van lagere rang de opengevallen plaats in. Vandaar dat de meeste hopmannen van gevorderde leeftijd waren. Zo waren van de achttien hopmannen van 1770 de meesten de zestig al ruim gepasseerd; de jongste was 41 jaar.

DE SITUATIE VAN HET RAAM IN 1923

Na honderdvijftig jaar in de vensters van het koor te hebben geschitterd, was de glans van deze burger trots behoorlijk gedoofd. De foto's die voor de restauratie van de ramen in 1923 genomen werden, leggen hiervan een droevige getuigenis af. Vandaar dat de kerkvoogdij het plan opvatte om het koor van meer representatieve ramen te voorzien. Het jaar 1923 viel in een periode dat vele restauraties aan de Martinikerkerk werden uitgevoerd. Zo werden in dat jaar de zestiende-eeuwse muurschilderingen in het koor en de schildering achter de kroon boven op het orgel ontdekt. Ook de grafsteen van Praedinius werd op het Martiniekerkhof opgegraven — tenminste, dat dacht men aanvankelijk. Het bleek echter te gaan om de negentiende-eeuwse replica die in 1810 ter vervanging van de vervallen originele zerk werd geplaatst en die blijkbaar spoedig in vergetelheid geraakt was².

Al met al was het een tijd dat ook de beheerders van de Martinikerkerk, de kerkvoogden van de Hervormde Gemeente Groningen, zich meer voor de historische achtergronden van hun kerk begonnen te interesseren. Niet unaniem, overigens: zo bleek kerkvoogd Reiziger tijdens de vergadering van 26 juni 1923 van mening dat de pas ontdekte muurschildering van de heilige Martinus achter de kroon van het orgel maar beter met de witkweste lijf kon worden gegaan. Kerkvoogd Star Numan stelde bij deze vergadering juist voor de kroon te verwijde-

2. Het gilderaam in 1923 vóór de restauratie: in erbarmelijke toestand.

ren, opdat de schildering beter zichtbaar zou zijn. Na enige discussie was de uitkomst dat zowel de muurschildering als de kroon hun plaats zouden behouden. Zo is de situatie ook na de latere restauraties gebleven: de heilige moet nog steeds moeizaam over het kroontje op de gelovigen neerzien³.

De kerkvoogd die de middeleeuwse schildering boven het zeventiende-eeuwse kroontje verkoos, was C.A. Star Numan. Hij was geboren uit een familie die al sinds de zeventiende eeuw in de stad woonachtig was en vooral aan het eind van de zeventiende eeuw de sociale ladder hoog was opgeklommen. Star Numan zelf was van professie 1ste luitenant van de Vrijwillige Landstorm, maar leidde in de praktijk het leven van een *gentleman* met alle sociale verplichtingen die daarbij hoorden. Hij was het ook die, met meer gevoel voor historie en traditie dan werkelijke kennis, de supervisie over de restauratie van de ramen in het koor van de Martini-

kerk had. Uit de vrij volledig bewaarde correspondentie over deze restauratie blijkt dat hij voor de inhoudelijke aspecten de vrije hand had. De andere kerkvoogden bemoeiden zich enkel met de financiële consequenties.

DE RESTAURATIE

De restauratie werd uitbesteed aan de firma van Johannes Wilhelmus Gips (1869-1924) "voor beschilderd glas en eenvoudig glas in lood". Gips had in 1903 zijn atelier te 's-Gravenhage gevestigd. Hij was lid van de Haagsche Kunstkring en heeft glas gemaakt naar ontwerpen van kunstenaars als Vilmos Huszár, Theo van Doesburg en Jacoba van Heemskerck. Veel van zijn producten vonden hun bestemming in Nederlands-Indië⁴.

Na inspectie van het gilderaam stuurde Gips op 7 maart 1923 een offerte en een beschrijving van de staat waarin het raam verkeerde: "Aan het raam ontbreken 12 stuks familiewapens en 2 stuks kronen gedeeltelijk. Vaandels en trommen moeten worden bijgeschilderd en gebrand. Namen, onderschrift in de cartouche en de cartouche [moeten] op zichzelf volledig gemaakt worden. Dit raam zal door mij voorzichtig worden uitgehaald en geëmballeerd en gedurende de reis heen en weder en gedurende het verblijf in mijn Atelier voor een waarde van f4000.- verzekerd worden. Het raam zal na de restauratie door mijn personeel worden geplaatst, een en ander voor de somma van f750.-".

Op 28 april kreeg hij van de kerkvoogdij de opdracht om de werkzaamheden volgens de offerte uit te voeren. Op 23 mei werd het raam uiteen gehaald, verpakt en per spoor naar Den Haag gevoerd. De gegevens om de ontbrekende letters van de namen aan te vullen had Gips reeds eerder ontvangen. De speurtocht naar de twaalf ontbrekende wapens kon beginnen. Na een uitgebreide correspondentie met vele informanten konden op één na alle schildjes worden ingevuld. Op 18 augustus werd het raam terug naar Groningen vervoerd, omdat op 24 augustus de verzekering afliep. Het laatste wapen, dat van de familie Bos, werd in september nagestuurd, waarna het hele raam door Gips in de sponningen kon worden aangebracht.

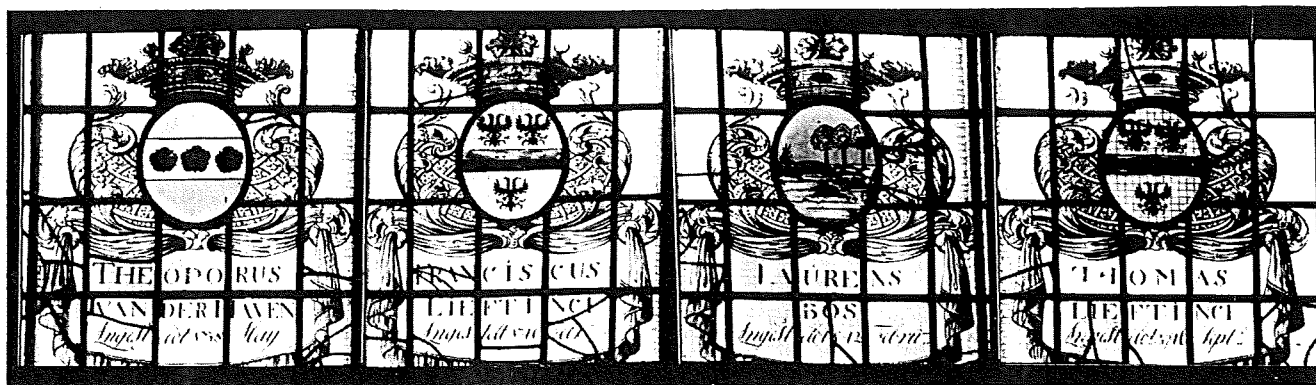
De informanten die Star Numan van advies dienden, waren: de gemeente-archivaris dr. H.P. Coster en de comités B. Lonsain van het Rijksarchief te Groningen, de heraldici R.T. Mu-

1 J.A. Feith, *Uit Groningens verleden* (Groningen, 1902) 222-223.

2 'Verslag der provinciale Groningsche archeologische commissie', in: *Groningsche Volksalmanak* (1926) 176-191, hier 186-187.

3 Voor een afbeelding zie men o.a. Wija Friso e.a., 'Heiligen op de klei', *Publicatiemap Stichting Oude Groninger Kerken*, nr. 23 (1980) 41-64, hier 61; Jan Schoneveld, *Groninger kerken en hun schilderingen*. Stad en Lande Historische Reeks IX (Utrecht, 1991) 86.

4 C. Hoogveld e.a., red., *Glas in lood in Nederland 1817-1968* ('s-Gravenhage, 1989) 247.

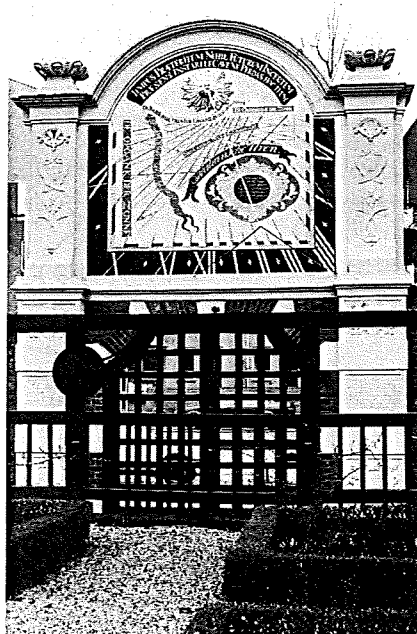
3. De wapens van Theodorus van der Haven, Franciscus Lieftinck, Laurens Bos en Thomas Lieftinck.

schart en kolonel J.C.P.W.A. Steenkamp, en tenslotte W.G. Feith, bibliothecaris van het Genootschap De Nederlandsche Leeuw. Deze laatste was een zoon van wijlen de rijksarchivaris J.A. Feith en was goed bekend met de heraldiek en de genealogie van Groninger geslachten. Ook de voorzitter van het genootschap, E.J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, een zwager van Star Numan, was behulpzaam. In een P.S.-je deed hij nog vergeefse pogingen zijn zwager als lid van het genootschap te werven.

Betere informanten had Star Numan zich in die tijd niet kunnen wensen. Muschart en Steenkamp waren destijds onbetwist de heraldici van Nederland; de medewerkers van het Rijksarchief en De Nederlandsche Leeuw konden de adviezen van deze experts goed aanvullen. De kosten van het onderzoek waren ook niet bepaald hoog. De duurste adviezen kwamen van kolonel Steenkamp: drie postzegels, ter vergoeding van de portokosten.

Dat er toch zoveel inhoudelijke fouten bij de restauratie zijn gemaakt, kunnen we niet aan de deskundigen wijten: herhaaldelijk gaven de heraldici aan dat zij enkel wapenbeschrijvingen konden leveren en dat zij zonder genealogisch onderzoek niet konden garanderen dat dit de wapens van de desbetreffende hopmannen waren. Wij moeten echter wel bedenken dat het genealogisch onderzoek op grond van archiefbronnen toentertijd in de kinderschoenen stond. Genealogie werd veelal nog bedreven op grond van in eigen bezit zijnde familiearchieven of genealogische handschriften in collecties als die van De Nederlandsche Leeuw. Het gaat dan ook niet aan om Star Numan posthuum terecht te wijzen. Veeleer moeten we het gilderaam in zijn huidige vorm niet alleen zien als een getuigenis van achttiende-eeuwse burgerlijke heraldiek, maar ook van de begintwintigste-eeuwse wijze van het bedrijven van heraldiek en genealogie.

De restauratie van het raam in de zomer van 1923 is goed te volgen met behulp van de bewaard gebleven correspondentie van Star Numan met Gips en de informanten⁵. In dit pakket brieven vinden we ook een schrijven van 17 juli 1928 waarin de 21-jarige Adolf Pathuis bedankt voor de inzage in de correspondentie. Bijna 50 jaar later beschreef Pathuis in zijn *Groninger Gedenkwaardigheden* op basis hiervan het gilderaam onder nummer 1497⁶. Bij controle bleek deze beschrijving niet in alle opzichten correct. In de weergave van de teksten zitten kleine onvolkomenheden en met name de wapens van Harmanus Meijer en Derk Mensens (nrs. 8 en 15 hieronder) zijn onvolledig beschreven. Ten overvloede zij opgemerkt dat we het de heer Pathuis, gezien het enorme werk dat hij voor zijn *magnum opus* heeft moeten verzetten, moeilijk kunnen verwijten dat zijn vroegste aantekeningen lacunes vertonen.

4. De zonnewijzerpoort in het Prinsenhof te Groningen, in 1731 door Theodorus van der Haven gebouwd.

BESCHRIJVING VAN HET RAAM

In een cartouche in het raam is de datering aangebracht. De tekst luidt (met de in 1923 toegevoegde letters tussen teksthaken):

ALS WAAREN / [H]OPMA[NN]EN[D]E[S] /
BORG[ER]LYKEN / REG[IME]N[T]S /
G[RO]N[INGEN] / AN[NO] / [M]DC[CL]IX[X].

Hierboven staan in rijen van vier de namen, wapens en maanden van aanstelling van de achttien hopmannen van dat jaar in volgorde van anciënniteit. In deze volgorde zullen hieronder de verschillende wapens worden besproken. Na elk rangnummer volgt de tekst onder het wapen en een beschrijving van het wapen. Daarna volgen opmerkingen over deze beschrijving, de desbetreffende hopman en de restauratiegeschiedenis. De (kleine) afwijkingen in de weergave van de tekst ten opzichte van de beschrijving door Pathuis worden niet genoemd. De lezer kan die eventueel zelf vergelijken. De in 1923 nieuw aangebrachte letters worden tussen teksthaken weergegeven. Bij de wapenbeschrijvingen wordt, zoals te doen gebruikelijk, het wapen vanuit het schild beschreven, d.w.z. (heraldisch) links is voor de beschouwer rechts en omgekeerd.

1. THEODORUS / VAN DER HAVEN / *Angesteldt 1738 Maij*

Wapen: in blauw een zilveren dwarsbalk, beladen met drie rode rozen naast elkaar.

Pathuis vermeldt dit wapen als in 1923 aangebracht. Het is echter het originele wapen uit 1770. Het door Pathuis beschreven blauwe schild is (thans) wit. Vrij veel letters die op de foto van vóór de restauratie nog goed leesbaar zijn, zijn thans sterk verbleekt. Het is daarom niet onmogelijk dat toen Pathuis het schild beschreef, het schild inderdaad nog sporen van blauw vertoonde.

Theodorus van der Haven (ca. 1695-1781), geboortig van Leeuwar-

⁵ Gemeentearchief Groningen, Archief Ned.Herv.kerkvoogdij, inv. nr. 200*.

⁶ A. Pathuis, *Groninger Gedenkwaardigheden, Teksten, wapens en huismerken van 1298-1814* (Assen-Amsterdam, 1977) nr. 1497.

den, werd op 17 mei 1738 aangesteld als hopman van het burgerregiment. Zijn vrouw Margien van Bolhuis was een zuster van de hopman Harmanus van Bolhuis, die hieronder bij nummer 11 behandeld wordt. Verwantschap tussen verschillende hoplieden was niet ongebruikelijk; hieronder zullen we nog twee paar broers ontmoeten. Het was natuurlijk ook mede een gevolg van het feit dat de officieren van het burgerregiment uit een bepaalde sociale laag werden gerecruteerd.

Van der Haven geniet nog enige vermaardheid als de bouwmeester van het huis Sichterman aan de Ossenmarkt en als vervaardiger van de zonnewijzerpoort uit 1731 in het Prinsenhof. Het snijwerk van het orgel in de kerk te Leens is eveneens mede van zijn hand. In 1748 ontwierp hij nieuwe vaandels voor het burgerregiment⁷.

2. FRANCISCUS / LIEFTINCK / Angesteld 1740 Febrü

Wapen: in goud een groene dwarsbalk, vergezeld van drie zwarte dubbele adelaars, 2 en 1.

Pathuis vermeldt dit wapen als in 1923 aangebracht. Het is echter het originele wapen.

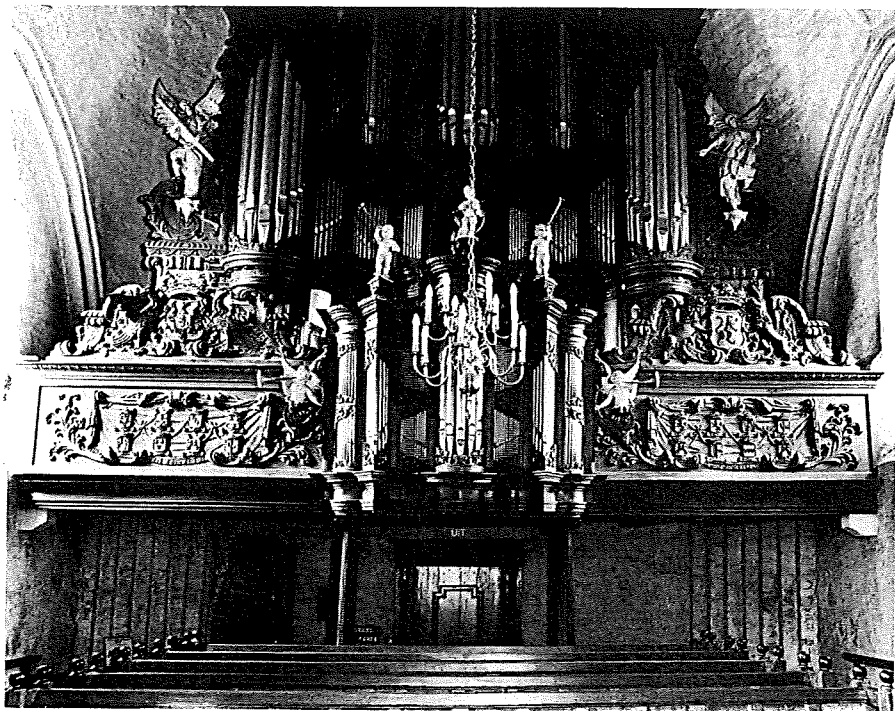
De koopman Franciscus of Frans Lieftinck (1710-1782) werd op 21 februari 1740 als hopman aangesteld en de volgende dag beëdigd. Het wapen Lieftinck is ook uit andere bronnen bekend. De genealogie van het geslacht vermeldt dat de kleuren van het wapen meestal zijn: in blauw een rode dwarsbalk, vergezeld van drie gouden dubbele adelaars. Tevens maakt de genealogie melding van het gilderaam: "De Groningsche tak voerde, blijkens een venster der schutters in de Groote Kerk te Groningen van omstr. 1720 [sic]: het veld goud, de dwarsbalk groen, de adelaars zwart⁸."

3. LAURENS / BOS / Angesteldt 1742 Febrü

Wapen: in blauw op een groen terras een door vier honden achtervolgd rennend rood hert en in de linkerschieldhelft een bos van drie groene bomen.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht. Bij de beschrijving noemt hij abusievelijk drie honden in plaats van vier.

Laurens Bos(ch) (1702-1782) werd op 19 februari 1742 als hopman aangesteld en de volgende dag beëdigd. Bij het vinden van zijn wapen was het niet zozeer een probleem om een wa-

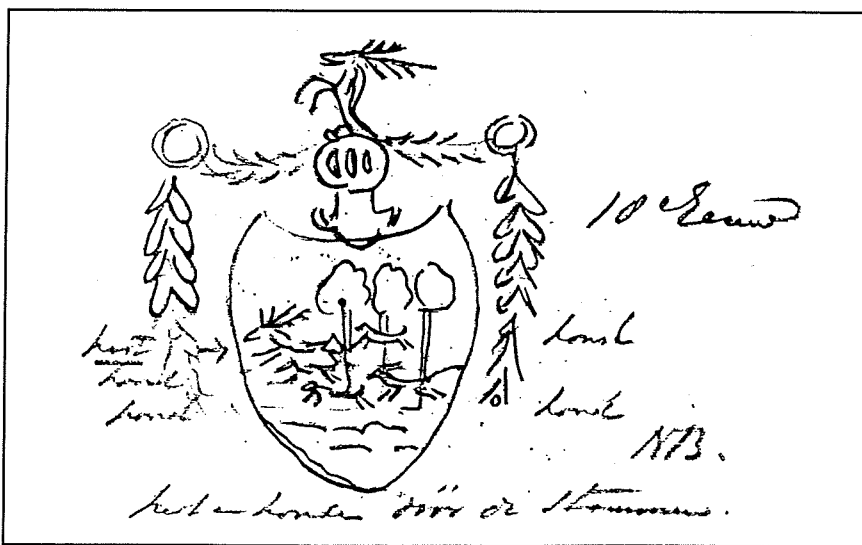

5. Het orgel in de Hervormde kerk van Leens: de grote musicerende engelen terzijde van het hoofdwerk zijn omstreeks 1739 door Theodorus van der Haven gesneden.

pen Bos te vinden, maar meer om een keuze te maken welk wapen bij de familie van Laurens Bos zou kunnen horen. Het raam was al gereed en zelfs enkele dagen eerder naar Groningen vervoerd met een blanco schildje voor Laurens Bos, toen Steenkamp op 21 augustus 1923 schreef: "Ik heb meerdere wapens van families Bos-Bosch-ten Bosch-van den Bosch enz., maar helaas niet van de door U bedoelde Laurens. Wel van een familie Bos (zonder ch) uit Helenaveen. Als dat dezelfde is — wat ik niet weet — is het wapen: een bosch van 3 boomen op een grasgrond met een springend hert achtervolgd door 4 honden alles natuurlijke kleur (dus groen en bruin) op zilver. (...) Het is niet erg duidelijk. Of het soms

5 herten zijn weet ik niet precies, maar ik houd het op 1 hert. (...) Heeft deze familie Bos een tak in Overschie wonende, dan is het zeker goed." Star Numan heeft dit niet meer opgezocht, maar terstond de beschrijving naar Gips opgestuurd die al op 5 september het schildje klaar had; net op tijd om voor het aanbrengen van de ramen op zijn plek te worden gezet.

Een relatie met Helenaveen of Overschie is vanzelfsprekend zeer onwaarschijnlijk. In 1947 was de achternaam Bos (na De Vries) de op één na meest voorkomende naam in de provincie Groningen. Ook vóór 1811 kwam de naam al in vele verschillende families voor. Op grond van een zo algemeen voorkomende achternaam

6. Tekening van het wapen-Bos te Helenaveen door kolonel Steenkamp in een brief van 21 augustus 1923, naar een achttiende-eeuwse zegelafdruk.

7 A.T. Schuitema Meijer, 'Bouwstoffen voor de profane bouwkunst in de stad Groningen, tot het begin der 19e eeuw', in: W.J. Formsma e.a., red., *Historie van Groningen Stad en Land* (Groningen, 1976) 687-720, hier 710-712; Arend Jan Gierveld, *250 Jaar Hinsz-orgel te Leens* (Leens, 1983) 34-35, 38-39; Wija Friso en Margriet Knol, 'Leven en werken van Casper Struiwig, beeldhouwer', *Groninger Kerken*, IV (1987) 93-120, hier 113.

8 *Nederland's Patriciaat*, XXVII (1941) 194-217, i.v. Lieftinck.

7. De wapens van Hajo Spandaw, Jannes Sinnige, Jan Hindrik Reneman en Harmannus Meyer.

een relatie tussen deze Laurens Bos en een gelijknamige familie in Noord-Brabant te suggereren is erg dubieus. Ook in Laurens' voorgeslacht vinden we daartoe geen enkele aanwijzing: zijn vader Gerrit Bus, zijn grootvader Laurens Bus en zijn overgrootvader, de bontwerker Johan Laurens Bus hebben allen hun hele leven in de stad Groningen gewoond. Het is spijtig dat het advies van Gips om hier een blanco schild te plaatsen uiteindelijk niet is opgevolgd.

4. THOMAS / LIEFTINCK / Angesteldt 1746 Sept^{br}

Wapen: in goud een groene dwarsbalk, vergezeld van drie zwarte dubbele adelaars, 2 en 1.

Het wapen is nog het originele uit 1770 en niet in 1923 nieuw aangebracht zoals Pathuis vermeldt.

De koopman Thomas Lieftinck (1708-1784) was een oudere broer van bovengenoemde Franciscus Lieftinck. Hij werd als hopman aangesteld op 5 september 1746 en twee dagen later beëdigd.

5. H[A]N[O] / SP[AND]AW / Angest[el]dt 1747] Maij

Wapen: in zwart een springend zilveren paard.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht. Ook de tekst moest nog gereconstrueerd worden. Volgens een opgave van Gips van 3 mei 1923 was van de naam nog slechts te lezen "... Sp...aw". Archivaris Coster kon echter de naam aanvullen tot "Hajo Spandauw", die op 12 mei 1747 als hopman was aangesteld en als zodanig op 19 mei daaropvolgend beëdigd. Uit de nog aanwezige letters bleek echter wel dat de naam op het raam als "Hajo Spandaw" gespeld diende te worden. De nog bestaande familie schrijft de achternaam nog steeds zo. Hajo Spandaw (1708-1776) wordt ook vermeld in de genealogie Spandaw⁹, waar het

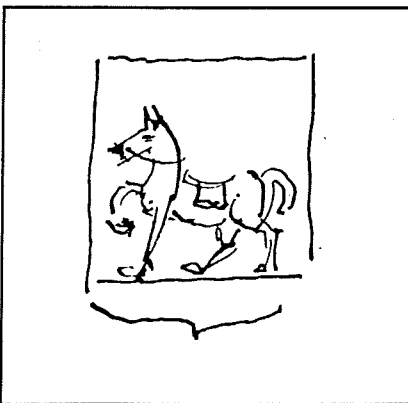
wapen wordt beschreven als: in blauw een steigerend zilveren paard. Het in het raam aangebrachte wapen is gebaseerd op de kleuren die Steenkamp in een brief van 3 juli 1923 vermeldde: zwart met een stappend (ook wel klimmend of steigerend) zilveren paard op een grond. Een bronvermelding gaf Steenkamp niet. Gips had zelf al eerder op het Rijksarchief een zegelafdruk met eenzelfde wapen gevonden. Hij vermeldde en tekende dit in een brief van 24 mei: "in zwart een stappend paard (van natuurlijke kleur?) getoond en gezadeld (van rood?) op een grond van (groen?)". Op het Rijksarchief vinden wij inderdaad nu nog zegelafdrukken met een stappend paard op een grond¹⁰. Een steigerend of springend paard is verder niet aangetroffen.

6. IANNES / SINNINGE / Angesteldt 1750 Janu^{ri}

Wapen: in blauw op een groen terras een stappend zilveren paard.

Ook dit wapen werd door Pathuis terecht vermeld als in 1923 nieuw aangebracht.

Zijn aanstelling werd door archivaris Coster in de Raadsresoluties niet gevonden. In het archief van het burgerregiment bevindt zich echter een gedrukte lijst van de hophlieden die door

8. Tekening van het wapen-Spandaw door J.W. Gips in een brief van 24 mei 1923.

Prins Willem IV op grond van het Reglement Reformatoir opnieuw werden aangesteld¹¹. Deze lijst is gedateerd 16 december 1749 en bevat naast de ons reeds bekende hophlieden Tomas Liefting, Laurens Bosch, Frans Lieftingh, T. van der Haven en H. Spandauw ook nog een "J. Sinninge" en een "J. Sinnige 'd oudere". Laatstgenoemde zal zijn: Jan Sinninge (ca. 1685-1758), en met J. Sinninge *tout court* moet dan wel onze Jannes Sinnige bedoeld zijn, die blijkbaar een maand eerder dan op het raam is aangegeven al hopman was. Wellicht heeft Coster daarom zijn aanstelling niet kunnen vinden.

Voor het wapen van J(oh)annes Sinnige (ca. 1690-1770) moest eveneens de hulp van de heraldici worden ingeroepen. Muschart geeft in zijn brief van 27 mei 1923 maar liefst drie mogelijke wapens Sinnige, alle afkomstig van grafzerken in de provincie Groningen en beschreven in *Graf-schriften in Stad en Lande*, de voorloper van Pathuis' *Groninger Gedenkwaardigheden*. Het eerste wapen is afgebeeld op een grafzerk van ds. Rudolphus Sinnighe (1717-1781) te Wierum en betreft op een terras een stappend paard¹². Dit is het wapen dat uiteindelijk op het gilderaam is beland. Of Rudolphus Sinnighe een verwant van Jannes Sinnige is, hebben we nog niet vast kunnen stellen; wel kennen we zijn vader: de eerder-gemelde hopman Jan Sinnige, afkomstig uit Roden¹³.

Een tweede wapen dat Muschart vermeldt is dat van Jan Sinnighe (1753-1806) te Hoogemeeden. Dit wapen vertoont op een losstaand terras een omgewend aanzien mannelijk schaap¹⁴. Ook van zijn relatie met hopman Jannes Sinnige is niets bekend.

Van Muscharts derde opgave: een wapen met een hondekop op het graf van een J. Sinnighe in de Der Aakerk, is die verwantschap wel bekend. Pathuis vermeldt wel de tekst "J. Sinnighe" van het graf, maar niet het wapen, dat Feith c.s. wel

⁹ *Nederland's Patriciaat*, IV (1913) 369-374, i.v. Spandaw.

¹⁰ Rijksarchief Groningen, Archief Hoge Justitiekamer, inv.nr. 2104, en zegelcollectie De Ranitz, nr. III 125.

¹¹ Gemeentearchief Groningen, Archief Burgerregiment, inv.nr. 12.

¹² Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nr. 4145. Zie ook: W. Duinkerken, *Sinds de Reductie van Stad en Lande van Groningen*, II (Bedum, 1992) 398-399.

¹³ Voor hem en zijn verdere familie: *Gens Nostra*, XII (1957) 256; XIII (1958) 118; XVIII (1963) 150; XXXIX (1984) 283.

¹⁴ Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nr. 2173.

9. De wapens van Willem Evert Struive, Lodewijk Folman, Harmannus van Bolhuis en Engelbert Sibinga.

geeft¹⁵. Wel weet Pathuis om welke J. het gaat, want eigenaars van het graf waren in 1737 vaandrig Jannes Sinnige en zijn vrouw Johanna Rummerink. Hiermee hebben we dus een opgave van het wapen van Jannes Sinnige zelf; een wapen dat daarom eerder in aanmerking had moeten komen voor het gilderaam dan dat van Rudolphus Sinnige.

7. IAN HINDRIK / RENEMAN / Angesteldt 1752 Februari

Wapen: in zilver op een groen terras een springend rood hert met een kort rechtopstaand rood gewei.

Pathuis vermeldt terecht dat dit wapen in 1923 nieuw is aangebracht.

Jan Hindrik Reneman (1698-1770) werd op 19 februari 1752 aangesteld en twee dagen later als hopman beëdigd. Hij was een zoon van Wesselus Reneman, predikant te Woltersum, terwijl zijn grootvader, overgrootvader en betovergrootvader eveneens predikanten waren¹⁶. Muschart kon in zijn brief van 27 mei 1923 melding maken van maar liefst vier verschillende maar duidelijk verwante wapens. Allereerst een vermelding in het *Armorial Général* van J.B. Rietstap¹⁷, dat een wapen van een familie Reneman te Leeuwarden kent: op zilver een springende rode reebok op groene grond. Het nadeel van dit boek is echter dat het geen bronvermelding of genealogische achtergronden geeft, zodat veelal niet na te gaan is op welke personen of families de vermelde wapens betrekking hebben. Desondanks heeft Star Numan dit wapen uitverkoren om op het gilderaam aan de naam van Jan Hindrik Reneman te worden toegevoegd. Muschart beschreef verder nog een wapen van een zekere Gesina Reneman († 1698), vermeld in een handschriftwapenboekje van Mr. Van der Lely, thans in het stadsarchief te Delft: in groen een omgewend

springend zilveren hert, vergezeld links van een dor plantje, beide rustend op grond, plant en grond van natuurlijke kleur.

Belangwekkender zijn echter Muscharts vermeldingen van de wapens op grafzerken van Carolus Reneman († 1646) en Bartholdus Reneman († 1704)¹⁸. Dit toch zijn een overgrootvader en oudoom van Jan Hindrik zelf. Beide wapens geven een springend hert zonder gewei. Carolus' zerk geeft het hert op een begroeid terras, misschien beladen met een gestileerde golf. Muschart zag in het gewei-loze hert een paard, maar Pathuis concludeert waarschijnlijk terecht dat het wapen vermoedelijk sprekend bedoeld is en dat men het dier als een ree moet identificeren. Het wapen op de zerk van Bartholdus Reneman geeft het hert omgewend en niet op een grond¹⁹.

Al met al zien we dus nogal wat variatie in het wapen. Star Numan heeft voor de vorm en kleuren van het

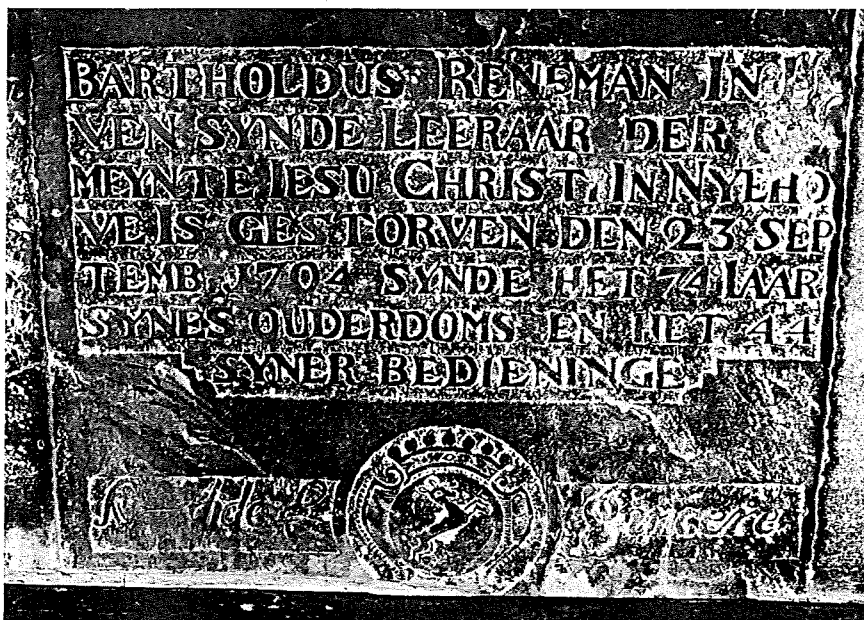
wapen uit het *Armorial Général* gekozen, wat in zoverre ten onrechte is, dat het juist het enige van de opgegeven wapens betreft, waarvan moeilijk kan worden aangetoond dat het in relatie tot Jan Hindrik Reneman staat.

8. HARMANNUS / MEIYER / Angesteldt 1755 Juni

Wapen: in goud drie staande witte vogels, 1 en 2, de beide onderste naar elkaar toegewend, vergezeld van anderen van drie groene klaverbladen, 1 en 2, met daaronder een liggende zeis met het mes naar links en naar boven gekeerd.

Pathuis vermeldt dit wapen als in 1923 aangebracht. Het is echter het originele wapen. Bij zijn beschrijving vermeldt Pathuis de zeis in het wapen niet.

Harmannus Meyer werd op 21 juni 1755 aangesteld en op 2 juli van dat jaar als hopman beëdigd.

10. Grafsteen voor Bartholdus Reneman in het koor van de kerk van Niehove. Het wapen toont een springend hert zonder gewei.

15 J.A. Feith, *Grafchriften in Stad en Lande* (Groningen, 1910) 111; Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nr. 1440. Zie ook: O.D.J. Roemeling, 'Het schultengeslacht Rummerink te Haren (Gr.)', in: *Gruoninga*, XXXI (1986) 18-71, hier 46-48 en 68, noot 242. Roemeling vermeldt tevens het gilderaam.

16 Duinkerken, *Sinds de Reductie*, II, 357-358.

17 J.B. Rietstap, *Armorial Général*, 2 dln. (Gouda, 1884-1887) II, 550, i.v. Reneman.

18 Zie: Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nr. 2131 (kerk Krewerd), resp. nr. 2773 (kerk Niehove); ook: Duinkerken, *Sinds de Reductie*, II, 357.

19 Aldus is het wapen ook afgebeeld en beschreven in: G.A. Brongers en A.B. Dull tot Backenhagen, *Noord-Nederlandse heraldiek* (Hoogezand, 1987) 155 i.v. Reneman: in groen een springende hinde van goud. Dit boek heeft hetzelfde nadeel als Rietstaps naslagwerk: in veel gevallen, zoals hier, wordt de bron van wapen en kleuren niet vermeld.

11. Tekst op de voorzijde van de in 1757 door Willem Evert Struive gemaakte preekstoel in Noordbroek.

9. WILLEM EV[ERT] / STRUIVE / Angesteldt 1757 Maij

Wapen: groen, en een zilveren schildhoofd, beladen met een rood schuinkruis tussen twee goudgeknopte en groengepunte rode rozen.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht en bij de restauratie ca. 1970 ondersteboven herplaatst(!).

Willem Evert Struive (ca. 1715?-1793) werd op 27 mei 1757 aangesteld en de volgende dag als hopman van het borgerregiment beëdigd. Als hopman wordt hij genoemd op de door hem vervaardigde preekstoel van Noordbroek: "Hopman W.E. Struive perfectit den 29 Augusti 1757²⁰." In 1759 huwde hij (als Willem Struwe) en op die datum wordt vermeld dat hij afkomstig was van Lage in het graafschap Bentheim. Het vinden van een toepasselijk wapen in het gilderaam kostte wederom hoofdbrekens. "Aan Struive moet ik wanhopen", verzucht Star Numan nog op 23 juni aan Gips. Feith schrijft nog: "Ik vrees dat de wapens Reiswaic en Struive niet wel zullen kunnen worden gevonden", en ook Muschart kent geen wapen onder deze naam. Steenkamp kent er twee in een brief van 29 juni: van een familie Struyve in Zeeland ("groen met een schildhoofd van zilver beladen met een rood schuinkruisje tusschen 2 roode rozen") en van Struve te Hamburg ("zilver met een zwarten dwarsbalk beladen met 3 roode schelpen"). Star Numan kiest voor dat van de Zeeuwse familie, waarvan de verwantschap met onze Bentheimse Struive op zijn zachtst gezegd onwaarschijnlijk is.

10. LODEWIK / FOLMAN / Angesteldt 1757 Sept^{br}

Wapen: gedeeld: I. in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deellijn; II. in zilver op een groen terras drie gebladerde gouden korenhalmen met rechtopstaande aren.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht.

Lodewijk Folman (ca. 1710-1782) werd op 9 september 1757 als hopman aangesteld en op 16 september daaropvolgend beëdigd. Ook de reconstructie van dit wapen heeft moeite gekost. Muschart kende enkel een wapen Follemans. Steenkamp noemt in een brief van 3 juli 1923 twee wapens. Het ene is van een familie Folman te Norden (Oost-Friesland): gedeeld: I. in goud een halve zwarte

adelaar, gaande uit de deellijn; II. in zilver een man met hoed op en getrokken degen, los in het schild. Het andere wapen is uit het *Armorial Général* met de aanduiding Friesland-Groningen: gedeeld: I. een halve adelaar, gaande uit de deellijn; II. drie korenaren naast elkaar op een grond. Dit laatste wapen is geplaatst, weer zonder dat een relatie met Lodewijk Folman aantoonbaar is. Diens vader, Christian Folman, was bij zijn huwelijk in 1705 "Atjutant in het Regiment van de Heer Prince van Hessen Homborgh" en afkomstig van "Trittauw in Holsteijn". De nazaten van Lodewijk vinden we verder in Groningen niet terug.

11. HARMANNUS / VAN BOLHUIS / Angesteldt 1761 Febr^{ri}

Wapen: gedeeld: I. in goud een halve zwarte adelaar, uitgaande van de deellijn, vergezeld van boven van een zilveren ster; II. in blauw op een groen terras een staande omziende zilveren gans met een groen klaverblad in de bek.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht.

De koopman en houtkoper Harmanus van Bolhuis (1697-1771) werd op 16 februari 1761 aangesteld en op 8 mei van hetzelfde jaar als hopman beëdigd. Zijn bet-betovergrootvader was de bekende kroniekschrijver Abel Eppens tho Equart (1534-1590) en zijn familie telt verschillende rechters en predikanten die in wapenboekjes, op zegels en grafzerken hun wapen hebben achtergelaten²¹. Op het archief te Groningen wist men daarom met weinig moeite het gevraagde wapen te achterhalen.

12. ENGELBERT / SIBINGA / Angesteldt 1761 Maij

Wapen: in goud een staande wilde-man, houdend een op de rechter-schouder rustende knots en steunend met de linkerhand op een met drie gouden lelies beladen blauw schild.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht. Het is het enige wapen waarbij hij opmerkt dat de toeschrijving twijfelachtig is: "Engelbert Sibinga behoort niet tot de uitgestorven familie die dit wapen voerde." Engelbert Sibinga (1722-1780), als hopman aangesteld op 8 mei 1761 en op 12 mei beëdigd, was een zoon van een zekere Jacob Sybens die de achternaam Sibinga aannam, afgeleid van het patronymicum Sybens²². Van een verwantschap met de veel oudere Oldambtster familie Sibinga is inderdaad niets bekend. Ook heeft Pathuis gelijk als hij stelt dat dit oude geslacht het vermelde wapen voerde, zij het met drie zilveren in plaats van gouden lelies²³. De familie van Engelbert, die thans nog voortleeft als Smit Sibinga en Viëtor Sibinga, voert echter precies hetzelfde wapen, vermoedelijk geïsurpeerd van de oudere familie. Dat dit wapen in het gilderaam is opgenomen is dus wél terecht, met dien verstande dat de lelies zilver in plaats van goud hadden moeten zijn.

13. ALBERT / BROMMELCAMP / Angesteldt 1762 Sept^{br}

Wapen: in zilver op een gouden terras een tegen een groene boom klimmend omgewend bruin hert met een kort rechtopstaand gewei.

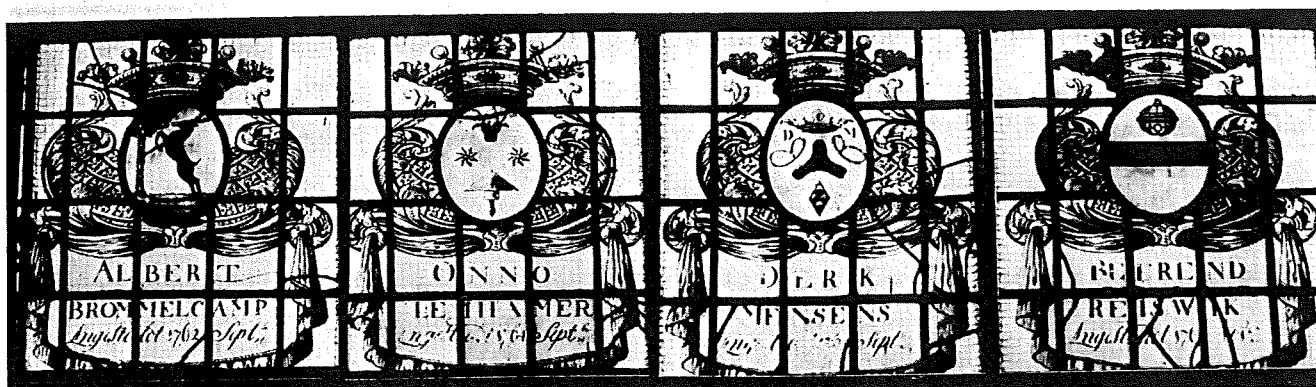
Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht.

20 Pathuis, *Gedenkwaardigheden*, nr. 2889.

21 Zie: Rijksarchief Groningen, G 258, Genealogie (Van) Bolhuis, door J. van Bolhuis; typescript. Harmanus is hier te vinden onder nummer A-IX-4-b. Het wapen in het gilderaam wordt op blz. 14 van de inleiding vermeld.

22 *Nederland's Patriciaat*, XXX (1944) 296-305, i.v. Sibinga.

23 Zie: Rijksarchief Groningen, Genealogische verzameling 257, blz. 32.

12. De wapens van Albert Brommelcamp, Onno Leihamer, Derk Mensens en Berend Reyswijk.

Albert Brommelcamp (1715-1776) werd aangesteld op 4 september 1762 en op 6 september 1762 als hopman beëdigd. Zijn familienaam komt ook voor als Brummelencamp. Aanvankelijk had Star Numan goede moed dit wapen te vinden. Bij het lijstje met ontbrekende en op te zoeken wapens dat hij van Gips ontving schreef hij met potlood "Stoetwegen vragen". Beoeld is Henri Alexander Wttewaall van Stoetwegen (vader van de bekende CHU-politica), die met Star Numans niet getrouwd was. Star Numan wist blijkbaar dat Wttewaall een aangehuwde oom Brummelcamp had en vermoedde een relatie met hopman Albert Brommelcamp. De weduwe van deze oom en een geraadpleegde neef Brummelcamp konden echter niets over een eventueel wapen melden. Steenkamp had één wapen Brummelcamp: in zilver met een groene boom op een grasgrond en een klimmend hert van natuurlijke kleur (bruin) rechts van den stam. Ter illustratie voegde hij nog een schetsje bij, waarbij hij tevens aangaf waar (heraldisch) rechts en links was. Al eerder was Star Numan in een brief uitgelegd dat heraldici een wapen van het schild uit beschrijven: heraldisch rechts is voor de beschouwer links en andersom. Star Numan concludeerde uit het schetsje van Steenkamp echter dat deze zich bij het tekenen vergist had en met de letters R en L wilde aangeven dat het wapentje in spiegelbeeld was getekend. En zodoende vinden we nu in het gilderaam een wapen van een familie Brummelcamp in spiegelbeeld. De schetsen van de andere wapens waren tevoren nog aan Steenkamp gezonden die vol lof was voor het werk van de wapenschilder ("mijn complimenten voor zijne schetsen, die verraden veel aanleg"), maar het ontwerp van het wapen Brummelcamp heeft hij niet meer gezien. De tekening werd wel aan Wttewaall van Stoetwegen voorgelegd, maar zijn verwanten Brummelcamp konden niet bevestigen of dit hun wapen was. Op 30 juli schreef Gips dat hij de knoop maar had doorgehakt (de tijd

drong!): "Brommelcamp heb ik maar gemaakt volgens uw gegevens". De vermelde familie Brummelcamp stamt af van de achttiende-eeuwse schoolmeester Johan Brummelkamp te Loenen²⁴. Gezien de status van de familie is het niet onwaarschijnlijk dat het door Steenkamp vermelde wapen van haar afkomstig is. Een relatie met de Groninger Albert Brommel(en)camp, wiens ouders en grootouders al in Groningen woonachtig waren, is onbekend.

14. ONNO / LEIHA[MER] / Angesteldt 1764 [Sept^{br}]

Wapen: in zilver twee gouden acht-puntige sterren naast elkaar, vergezeld van boven van een aanziende zwarte ossekop en van onderen van een blauwe leidekkershamer met een bruin heft.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als origineel.

Onno Leihamer (ca. 1705-1779), afkomstig van Emden, werd als hopman aangesteld op 10 december 1764 en de dag daarop beëdigd.

15. DERK / MENSENS / Angesteldt 1765 Sept^{br}

Wapen: in zilver tussen twee keper-vormig van elkaar afgewende gouden krakelingen en de zwarte letters D M

een driestralige zwarte bakvorm, vergezeld in het schildhoofd van een gouden kroon en van onderen van een ruitvormige zwarte bakvorm, beladen met vier gouden bollen, 1 en 2 en 1.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als origineel. In zijn beschrijving ontbreekt echter de kroon.

Derk Mensens (ca. 1715-1778), afkomstig van Visvliet, werd op 7 september 1765 als hopman aangesteld en twee dagen later beëdigd. Het wapen lijkt specifiek voor Derk Mensens ontworpen. De aanwezigheid van zijn initialen en de vier attributen die verwijzen naar het bakkerschap, wijzen hierop.

16. BEEREND / REISWIJK / Angesteldt 1767 Nov^{br}

Wapen: in zilver een zwarte dwarsbalk, vergezeld van boven van een gouden aan de bovenzijde geringde rinkelbel.

Pathuis vermeldt dit wapen terecht als in 1923 aangebracht.

Berend Reyswijk (ca. 1710-1776), die vóór hij die achternaam aannam eenvoudig Berend Derks heette, werd op 28 november 1767 als hopman aangesteld en twee dagen later beëdigd. De reconstructie van dit wapen kostte

13. Tekening van het wapen-Brummelcamp door kolonel Steenkamp in een brief van 9 juli 1923. Ter verduidelijking is aangegeven wat heraldisch rechts en links is.

24 De familie speelde in de persoon van Anthony Brummelkamp een rol bij de Afscheiding in Hattem, 1835; zie: J.C. Rullmann, *De Afscheiding in de Nederlandsch Hervormde Kerk der XIXe eeuw* (3e dr., Amsterdam, 1922) 187-196. Ook: T.N. Schelhaas e.a., *De afgescheidenen van 1834 en hun nageslacht* (Kampen, 1984) 136-137.

14. De wapens van Berent Swartwolt en Jannes Swartwolt.

Star Numan veel hoofdbreken. "Reiswic is mij niet bekend, wel Van Rijswick, o.a. capiteyn in het Regiment van de heer grave Lodewijk grave van Nassau 5 Maart 1678", schrijft Steenkamp op 3 juli 1923: "Een dwarsbalk met een bel in het hoofd (vermoedelijk op zilver)". Blij dat hij een wapen heeft, geeft Star Numan de beschrijving direct aan Gips door. Op de vraag naar de kleuren schrijft Steenkamp: "De kleur van de dwarsbalk van Van Rijswick weet ik niet. De bel kan best goud zijn, omdat ze dat meestal zijn. (...) Moet er [d.w.z. op de dwarsbalk] een kleur op, dan b.v. rood; altijd metaal op kleur en omgekeerd." De bel wordt inderdaad goud; de dwarsbalk wordt uiteindelijk maar zwart.

17. BERENT / SWARTWOLT / Angesteldt
1768 Janu^{ri}

18. IANNES / SWARTWOLT / Angestelt
1770 Sept^{br}

Wapens: in blauw op een groen terras en tussen een groen struikje en een bos van drie groene bomen een omziend gaand bruin hert.

Pathuis vermeldt deze wapens terecht als in 1923 aangebracht.

Berent Swartwolt (1729-1799) werd als hopman aangesteld op 27 januari 1768 en een dag later beëdigd. Zijn oudere broer, de brouwer Jannes Swartwolt (1714-1774), werd op 6 september 1770 aangesteld en beëdigd op 7 september. Ook voor hun wapen werd de hulp van de heraldici ingeroepen. Muschart meldt in zijn brief van 27 mei enkel het wapen van een familie Swartwout uit Amsterdam (drie bomen naast elkaar op grond). Op 14 juni meldt Star Numan echter zelf aan Gips: "Het wapen Swartwolt heb ik in kleur aldus gezien: Een hert naar links gedraaid met kop hoog in bruin, links laag: struikgewas, groen, rechts: drie bomen (bruin) met loof, groen; lucht grijs tot lichtblauw, dus alles in natuurlijke (niet heraldische) kleuren.

Het was geschilderd naar een antiek wapen, vroeger in een der kerken, dat nu niet meer bestaat." In een latere brief meldde Star Numan nog dat het ging om een stappend, dus niet staand of steigerend, hert. Waar we het "antieke wapen" moeten zoeken, is onduidelijk: men zal moeten denken aan gebrandschilderd glas of een rouwbord; andere gekleurde wapenafbeeldingen kan men bezwaarlijk in een kerk verwachten. Zou dat antieke voorbeeld misschien het originele ruitje in het gilderaam zijn? Pathuis maakt in elk geval geen melding van dit wapen elders in een Groninger kerk, laat staan gekleurd.

De beschrijving van Star Numan is overigens hier en daar wel wat duister. Loopt het naar links gedraaide hert naar heraldisch rechts of is het dier omgewend en omziend, dat wil zeggen naar heraldisch links lopend en met de kop over de schouder kijkend? In elk geval toch niet alleen omziend, zoals het uiteindelijk is afgebeeld. De genealogie Swartwolt van de hand van mr. H.L. Hommes vermeldt als familiewapen: in blauw een hert in natuurlijke kleur op een groen terras, vluchtende uit en achteromziende naar een bosch van groen²⁵. Als bron van dit wapen geeft Hommes: "een gebrandschilderd raam met de wapens der hoplieden van het burgerlijk regiment in het koor van de Martinikerk te Groningen". Zo is het wellicht incorrecte wapen in het gilderaam tot bron voor roekeloze genealogen verheven. Hommes maakt daarnaast nog melding van een achttiende-eeuws cachet in bezit van de heer Swartwolt te Eelde, zonder aanduiding van de kleuren. Of dit cachet hetzelfde wapen geeft als het raam, vermeldt hij niet.

MISSLAGEN

Hopelijk zal het hierbij blijven en zullen de nazaten van Laurens Bos, Berend Reyswijk en alle andere onfortuinlijke hoplieden die hun eigen blazen vervangen zagen door dat van naamgenoten uit Helenaveen, Loenen, Zeeland, enz., deze indringers

niet voor hun eigen familiewapen houden. Zoals al uit de inleiding mag blijken, meen ik dat de gemaakte fouten en foutjes geen reden zijn een en ander te herstellen. De misslagen in het huidige gilderaam getuigen van restauratiepraktijken uit voorbije jaren en geven daarmee een extra dimensie aan het werk.

Wel hoop ik dat een latere restauratie de arme hopman Willem Evert Struive recht zal doen door zijn in 1923 toegemeten Zeeuwse wapen weer om te draaien. Want dat dit schild omstreeks 1970 op zijn kop is herplaatst, willen we toch niet representatief voor moderne restauraties noemen.

Over de schrijver

Drs. R.H. Alma (1963), Bandoengstraat 35b, 9715 NC Groningen, tel. 050-732850, studeerde wiskunde en geschiedenis te Groningen, is als assistent in opleiding verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen en bereidt een dissertatie voor over het Groninger patriciaat en de Ommelander adel in de Late Middeleeuwen.

Verantwoording illustraties

Jan Hovinga, Zuidlaren: 1, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 12, 14.

Gemeentearchief Groningen: 2.

Rijksarchief Groningen: 6, 8, 13.

Instituut voor Liturgiewetenschap, Rijksuniversiteit Groningen: 11.

Dit artikel is een bewerking van een lezing die op 4 april 1992 werd gehouden voor de *Vereniging Vrienden van de Martinikerk*, Antwoordnummer 106, 9750 WX Haren.

'Het gilderaam van 1770 in het koor van de Martinikerk' verschijnt dank zij steun van de *Rotary Club Groningen* en een particuliere schenking.